

Muallif: Ulashev Sardor Bekzod o‘g‘li T

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: Irnazarov Shuxrat Najmetdinovich

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada davlat va huquqning zamonaviy sharoitdagi rivojlanish istiqbollari, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni hamda takomillashuv yo‘llari tahlil etiladi. Muallif globalizatsiya, raqamlashtirish va huquqiy islohotlar sharoitida davlat boshqaruvi va huquq tizimining o‘zgarish tendensiyalarini yoritadi. Shuningdek, huquq ustuvorligini ta‘minlash, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va demokratik institutlarni mustahkamlash masalalariga alohida e‘tibor qaratiladi. Maqolada davlat va huquqni rivojlantirishning samarali mexanizmlari hamda istiqboldagi ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: konstitutsiyaviylik, qonun ustuvorligi, inson huquqlari, erkinliklar, davlat suvereniteti, boshqaruv samaradorligi, huquqiy islohotlar, sud-huquq tizimi, parlament nazorati, ijro hokimiyati, sud mustaqilligi, ochiqlik va shaffoflik, elektron hukumat, ijtimoiy adolat, normativ-huquqiy hujjatlar, huquqiy ong, huquqiy madaniyatni oshirish, davlat va jamiyat munosabatlari

Kirish: Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti davlat va huquq institutlarining izchil rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Bugungi kunda globalizatsiya jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivoji hamda ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar davlat boshqaruvi va huquq tizimiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Shu bois davlat va huquqning rivojlanish istiqbollarini ilmiy asosda o‘rganish, ularning takomillashuv yo‘llarini aniqlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar davlat hokimiyati organlari faoliyatini yanada samarali tashkil etish, huquq ustuvorligini ta‘minlash va fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini ishonchli himoya qilishga qaratilgan. Bu

jarayonda demokratik institutlarni mustahkamlash, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va qonunchilik bazasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi davlat va huquqning rivojlanish istiqbollari hamda ularning samarali yo‘llarini tahlil qilish, zamonaviy tendensiyalar asosida tegishli ilmiy xulosalar va takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Fuqarolik jamiyati va u nimaga asoslanadi.

Fuqarolik jamiyati – har bir inson manfaatini ustuvor biluvchi, huquqiy an’ana va qonunlarga hurmat muhiti shakllantirilgan, umuminsoniy qadriyatlar e’zozlanadigan, inson huquqlari va erkinliklari so‘zsiz ta’minlanadigan, davlat hokimiyatining samarali jamoatchilik nazorati mexanizmlari vujudga keltirilgan, insoniy munosabatlar chuqur ma’naviy-madaniy qadriyatlarga tayangan erkin demokratik huquqiy jamiyatdir.

Fuqarolik jamiyatining quyidagi asosiy belgilari va xususiyatlarini ko‘rsatib o‘tish mumkin:

1. Jamiyat va shaxs ehtiyojlari tizimida faol ijobiy faoliyat va mehnatning roli alohida mazmunga ega bo‘lishi. Mehnatga asoslangan ijtimoiy ehtiyoj va manfaatlar tizimining qaror topishi.

2. Jamiyat mazmuni, uning rivojlanish qonuniyatlari mohiyatining xususiy mulkchilik munosabatlari orqali belgilanishi.

3. Xususiy mulk barcha mulk shakllari qatori rivojlanishi va uni muhofaza qilishda qonunning, davlat hokimiyatining alohida o‘rni bo‘lishi.

4. Fuqarolarning yuridik jihatdan bir xil maqomga egaligi va qonun oldida tengligi. Jamiyatda adolatli sud tizimining mavjudligi va uning fuqarolarni himoyalovchi posbon idoraga aylanishi.

5. Shaxsning xususiy hayoti va iqtisodiy faoliyatiga davlat aralashuvi qonun doirasida cheklanadi. Huquqiy davlatchilikning mavjudligi.

6. Shaxsning davlat hokimiyatiga nisbatan moliyaviy va iqtisodiy mustaqilligi.

7. Davlat, davlat idoralari va fuqarolar huquqning teng subyekt sifatida munosabatga kirisha olishi, ularning sudda teng taraflar sifatida maydonga chiqishi.

Fuqarolar huquqlarini kafolatlash va ustuvor ta'minlash mexanizmlarining yaratilganligi.

8. Fuqarolik jamiyatining tarkibiy institutlari, jumladan fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tizimining mavjudligi.

9. Jamiyatning yuqori ma'naviy-madaniy va axloqiy rivojlanganligi; insonlar o'rtasidagi munosabatlar o'zaro hurmat, imon-insof doirasida, shaxs qadrini e'zozlash asosida qurilgani va boshqalar.

Fuqarolik jamiyati institutlarini quyidagi mezonlar bo'yicha tasniflash mumkin:

1. Iqtisodiy sohadagi manfaatlarni qondiruvchi tuzilmalar: xususiy mulk asosida vujudga keladigan va faoliyat yuritadigan nodavlat tashkilotlar; ijara asosida ishlovchi jamoalar; hissadorlik jamiyatlari; moliyaviy jamg'arma hamda uyushmalar; ishlab chiqarish korporatsiyalari, konsernlari va birlashmalari; tadbirkorlar uyushmalari (palatasi) va boshqalar.

2. Ijtimoiy sohadagi manfaatlarni ifodalovchi tuzilmalar: oila hamda uning manfaatlarini aks ettiruvchi maxsus tashkilotlar; ta'lim-tarbiya muassasalari (maktab, o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalari); jamoat birlashmalari, nodavlat tashkilotlar; fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari; mustaqil OAV; diniy tashkilotlar; milliy-madaniy markazlar; ixtiyoriy ko'ngilli jamiyatlar; jamoatchilik fikrini aniqlash va o'rganish institutlari; turli ijtimoiy ixtiloflarni adolatli hal etuvchi tuzilmalar va boshqalar.

3. Siyosiy sohadagi manfaatlarni aks ettiruvchi institutlar va tuzilmalar: siyosiy partiyalar; ijtimoiy-siyosiy harakatlar; siyosiy muxolifatning mavjudligi; inson huquqlarini himoyalovchi institutlar va boshqalar.

O'z navbatida fuqarolik jamiyati institutlarining mamlakat hayotidagi o'rni va ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- aholining turli ijtimoiy guruhlarini manfaatlarini ifoda etadi;

fuqarolar ongida demokratik qadriyatlarni mustahkamlashda, ularning siyosiy va fuqarolik faolligini oshirishda, mamlakatda ro'y berayotgan demokratik o'zgarishlarning ko'lami ni kengaytirish va chuqurlashtirishda muhim omil sanaladi;

- ular davlat va hokimiyat tuzilmalarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini olib borishning asosiy vositasi hisoblanadi;

milliy o'zlikni anglashda, jamiyat a'zolarining siyosiy-huquqiy madaniyati va milliy dunyoqarashini yuksaltirishda, milliy g'oya va milliy istiqlol mafkurasi ni joriy etishda ularning imkoniyatlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi;

- butun jamiyat ahamiyatiga molik masalalarni hayotga tatbiq etishda ular davlatning teng huquqli ijtimoiy hamkori hisoblanadi; nodavlat notijorat tashkilotlarning rivojlangan tizimi jamiyatda manfaatlar uyg'unligini qaror toptiradi va mustahkamlaydi.

Fuqarolik jamiyati nihoyatda murakkab hamda serqirra ijtimoiy hodisadir. Shu bois uni iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-axloqiy asoslar bo'yicha ta'riflash mumkin.

Iqtisodiy asos. Fuqarolik jamiyati xususiy mulkchilikka keng yo'l beruvchi va unga asoslanuvchi bozor iqtisodiyoti munosabatlariga, erkin iqtisodiy faoliyat ta'minlangan shart-sharoitga tayanadi. Aynan xususiy mulkchilik muhiti va munosabatlari qaror topgan jamiyatda shaxsning mulkiy mustaqilligi, iqtisodiy faoliyat yuritishdagi erkinligi ta'minlanadi. Huddi shu asnoda shaxs davlat hokimiyatiga nisbatan avtonom, mustaqil mavqega ega bo'ladi. Davlat xususiy hayot sohasiga, shaxs va tashkilotlarning qonuniy iqtisodiy faoliyatiga aralashmasligi lozim.

Fuqarolik jamiyati kontseptsiyasini yaratishga katta hissa qo'shgan nemis faylasufi Gegel, ushbu jamiyatni burjuazcha ishlab chiqarish munosabatlari majmui sifatida tushungan.

U bunda ikki asosiy printsiptni ajratib ko'rsatgan:

birinchidan, shaxslar o'z xususiy manfaatlaridan kelib chiqib harakat qiladilar;

ikkinchidan, insonlar shunday ijtimoiy munosabatlar tizimini vujudga keltiradilarki, bunda har kim boshqa shaxsga bog'liq bo'ladi.

Xususiy mulkchilikka asoslangan ijtimoiy tuzilma bo'lmish fuqarolik jamiyati bozor iqtisodiyoti munosabatlari tizimidan iboratdir. Bunday munosabatlarga ishlab chiqarishda raqobat va unda hokimiyatning ma'muriy aralashuvini cheklash orqali erishiladi. Fuqarolik jamiyati insonning ijodiy faoliyatini namoyon etishga yo'l ochuvchi munosabatlar shakllangan taqdirda zo'hir bo'ladi. Tarixdan ma'lumki,

xususiy mulk nafaqat jamiyatni turli qatlamlarga ajratgan, balki ishlab chiqarishni rivojlantirishga qaratilgan tashabbusni rag'batlantirgan, hokimiyatga nisbatan mustaqil (avtonom) tuzilmalarni vujudga keltirgan.

O'zbekistonda ham xususiy mulkchilikka asoslangan iqtisodiy munosabatlar tizimi qaror topmoqda. Mamlakatda tadbirkorlik, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda, shuningdek, bu sohani qo'llab-quvvatlovchi tashkiliy va huquqiy mexanizmlar shakllantirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatini barpo etishda xususiy mulkning mustahkam o'rin egallashi muhim omil sifatida belgilangan. Shu asosda hozirgi kunda jamiyatda keng ko'lamlı xususiylashtirish jarayonlari izchil amalga oshirilmoqda.

Siyosiy asos. Siyosiy nuqtai nazardan baholaganda, fuqarolik jamiyatidagi siyosiy tizim va siyosiy boshqaruvning mazmun-mohiyatini huquqiy davlatchilik ifodalaydi. Boshqacha aytganda, huquqiy davlat fuqarolik jamiyatining siyosiy mohiyatini, siyosiy shaklini tashkil etadi. Bu ikki hodisaning o'zaro munosabati shakl bilan mazmunning o'zaro aloqadorligini aks ettiradi. Bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, fuqarolik jamiyati to'la ma'noda mavjud bo'lishining shubhasiz sharti huquqiy davlatning mavjudligidir. Va, aksincha, huquqiy davlat faqat fuqarolik jamiyatidek ijtimoiy makonda qaror topishi va faoliyat yuritishi mumkin.

Fuqarolik jamiyati bilan huquqiy davlatning o'zaro nisbatini iqtisod bilan siyosatning nisbati tarzida izohlash o'rinli bo'ladi. Buni O'zbekiston misolida yaqqol ko'rish mumkin. Zero, iqtisodiy islohotlar tegishli demokratik siyosiy tuzilmalar, institutlar mavjud bo'lishini taqozo etadi.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida mulk shaklini o'zgartirish, xususiylashtirish jarayonlarini amalga oshirishga qaratilgan davlat tuzilmalari vujudga keltirildi. Hukumat iqtisodiyot boshqarishni bozor usullariga o'tkazmoqda. Vazirlar Mahkamasi apparati bevosita sohaviy ma'muriy boshqaruvdan qaytib, boshqaruvning funksional tizimiga o'tdi. Buning ma'nosi shuki, hukumat xo'jalik yurituvchi faoliyatiga bevosita aralashmaydi, iqtisodiyotni davlat yo'li bilan boshqarmaydi. U iqtisodiyotni bozor yo'lga o'tkazishning umumiy strategiyasini ishlab chiqadi, iqtisodiy jarayonlar va iqtisodiy komplekslar faoliyatini uyg'unlashtirish va muvofiqlashtirish, shuningdek, xo'jalik yuritish shakllarini takomillashtirish, tarkibiy va institutsional qayta

o'zgarishlarni amalga oshirish, iqtisodiyotni monopoliyadan chiqarish, tadbirkorlik va raqobatchilikni rivojlantirish bilan shug'ullanadi.

Fuqarolik jamiyatining siyosiy tavsiflanishi faqat davlat tuzilmalarini rivojlantirishdan iborat emas. Demokratiya rivojlanishi uchun fuqarolik jamiyatida hurfiylik, siyosiy pluralizm ham qaror topishi zarur. Buning uchun jamiyatda to'liq ma'noda ko'ppartiyaviylik, jamoat va nodavlat tashkilotlarning keng ko'lamli tizimi, tadbirkorlar ittifoqi, uyushmalari, mehnatkashlar mustaqil birlashmalari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tizimi vujudga keltirilishi lozim, toki bu tuzilmalar davlat idoralari bilan teng huquqli munosabatlarga kirisha olsun.

Fuqarolar va ularning uyushmalari davlat idoralari bilan muloqotda huquqning teng subyektlari sifatida munosabatga kirishadilar. Basharti, bu teng huquqli munosabatlarda tomonlardan birining huquqiga, manfaatiga putur yetkazilsa, u sudga murojaat etishi va qonuniy asoslarda sud tartibida o'z huquqini tiklashga erishishi mumkin. Huquqiy davlat nafaqat fuqarolik jamiyatini boshqaruvchi tizim, balki o'zini o'zi boshqaruvchi fuqarolik jamiyatiga bog'liq, uning manfaat va ehtiyojlariga bo'ysunuvchi tizim sifatida maydonga chiqadi.

Ma'naviy-axloqiy asos. Fuqarolik jamiyati chuqur ma'naviy, yuksak madaniy insoniy munosabatlar zamiriga tayanadi. Bu jamiyatning ma'naviy hayotida bir narsa ustuvorlik qiladi, ya'ni inson benihoya darajada ulug'lanadi, umuminsoniy qadriyatlar e'zozlanadi, ular muhtaram va muqaddas hisoblanadi. Bunda insonning qadri-qimmat, mehr-oqibat, axloqiy poklik, adolatparvarlik va insonparvarlik kabi oliy qadriyatlar odamlar o'rtasidagi munosabatlarning belgilovchi mezoni sifatida maydonga chiqadi.

Fuqarolik jamiyatida erkinlik, qonun oldida barchaning tengligi, ijtimoiy adolatning ta'minlanishi barcha fuqarolarning ijodiy salohiyati va iste'dodining bevosita ro'yobga chiqarilishiga imkoniyat yaratadi.

«**Huquqiy davlat**» iborasi ilk bor XIX asrning dastlabki o'ttiz yilida nemis olimlari K.Velker va I.X.Fraiker fon Are-tin asarlarida uchraydi. Biroq ushbu tushuncha (**Rechtstaat**)ning birinchi yuridik tahriri va uning ilmiy amaliyotga kiritilishi ularning vatandoshi Robert fon Mol tomoni-dan 1832 yili amalga oshirilgan. U huquqiy davlat haqidagi ta'limotga uzluksiz rivojlanib boruvchi kategoriya sifatida qaragan. Aytilishi mumkinki, huquqiy davlat haqidagi g'oya shu davrlardan boshlab, yuz yildan ortiqroq vaqt mobaynida nemis olimlari va siyosatdonlarining aql-zakovotlarini band etib keldi. Iering, Yellinek, Dyugi, Ornu, Paund, Spenser va boshqalar timsolida G'arbiy Evropa

ilg'or siyosiy-huquqiy tafakkuri o'z davri va o'tmish tajribasi nuqtai nazaridan huquqiy davlat nazariyasini shakllantirganlar.

R. Iering (1818-1892 yillar) huquqiy davlat faqatgina davlat hokimiyatining o'zi belgilagan tartibda o'zi bo'ysunadigan joyda, uzil-kesil huquqiy barqarorlikka ega bo'lgan yerda mavjud bo'ladi, deb hisoblaydi. Faqat huquq hukmronlik qiluvchi, jamiyatni yuqori darajada rivojlantirish yo'lida birgalikdagi individual, milliy va umuminsoniy manfaatlarni qondiruvchi yuridik shaxs hisoblangan xalq ittifoqi sifatida ta'riflanadi.

Huquqiy davlat - bu davlat huquqiy asosda tashkil topadigan va jamiyat hayotining barcha sohalarida huquq ustuvorlik qiladigan davlat.

Huquqiy davlatning belgilari va tamoyillari:

- qonunning ustuvorligi tamoyili;
- davlat va davlat organlarining huquq bilan aloqadorligi;
- demokratik huquq va erkinliklar bilan bog'liq barcha institutlarning mavjudligi;
- inson (fuqarolar) huquq va erkinliklarining davlat tomonidan e'lon qilinganligi, himoya qilinishi va kafolatlanishi;
- rivojlangan fuqarolik jamiyatining mavjudligi;
- davlat hokimiyati vakolatlarining taqsimlanganligi;
- davlat va shaxsning o'zaro mas'uliyati;

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, davlat va huquqning rivojlanishi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda davlat boshqaruvi va huquq tizimi global jarayonlar, raqamlashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar ta'sirida izchil takomillashib bormoqda. Shu bois huquq ustuvorligini ta'minlash, qonunchilikni yanada mukammallashtirish hamda davlat institutlari faoliyatining samaradorligini oshirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Davlat va huquqning istiqbolli rivoji, avvalo, fuqarolik jamiyatini mustahkamlash, inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish, sud-huquq tizimini yanada mustaqil va adolatli qilish bilan chambarchas bog‘liqdir. Shuningdek, ochiqlik, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillarini keng joriy etish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelgusida davlat va huquqni rivojlantirish yo‘llari sifatida demokratik islohotlarni chuqurlashtirish, huquqiy madaniyatni yuksaltirish, fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish ustuvor yo‘nalishlar sifatida namoyon bo‘ladi. Shu asosda barqaror, adolatli va huquqiy demokratik jamiyatni barpo etish imkoniyati yanada mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Davlat va huquq nazariyasi / Mas’ul muharrirlar H.B. Boboev, H.T. Odilqoriev. – T.: Iqtisodiyot va huquq dunyosi, 2000. – 528 b.
2. Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi. – T.: Adolat, 2007. – 916 b.
3. Islomov Z.M. *Teoriya gosudarstva i prava* (1-qism. Davlat nazariyasi). Darslik. – T.: TGYUI, 2013. – 325 b.
4. Lazarev V.V., Lipen S.V., Saidov A.X. *Teoriya gosudarstva i prava: Darslik / akad. K.X. Abduraxmanov tahriri ostida.* – M.: Rossiya iqtisodiy akademiyasi, 2008. – 620 b.
5. Odilqoriev X.T., Tulteev I.T. va boshq. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik / prof. X.T. Odilqoriev tahriri ostida. – T.: Sharq, 2009. – 592 b.
6. Hans Kelsen. *General Theory of Law and State.* – Cambridge: Harvard University Press, 2009. – 517 p.
7. Scott Veitch, Emilios Christodoulidis, Lindsay Farmer. *Jurisprudence: Themes and Concepts.* 2-nashr. – London: Routledge, 2012. – 305 p.
8. H.L.A. Hart. *The Concept of Law.* 3-nashr. – Oxford: Oxford University Press, 2012.